

ISSN 2306-7365 (Print)
ISSN 2664-0686 (Online)
Индекс 75637
DOI prefix: 10.47526

ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-ТҮРІК УНИВЕРСИТЕТИ

HOCA AHMET YESEVI
ULUSLARARASI TÜRK-KAZAK ÜNİVERSİTESİ

1150 жыл
Әл-Фарабидің мерейтойы

175 жыл
Абай Құнанбайұлының
мерейтойы

YESEVI
ÜNİVERSİTESİ
HABARŞISI
Bilimsel Dergisi

ЯСАУИ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ
№3 (117) 2020
шілде-тамыз-қыркүйек

БАС РЕДАКТОР

биология ғылымдарының докторы, профессор
АБДРАСИЛОВ БОЛАТБЕК СЕРІКБАЙҰЛЫ

YAYIN YÖNETMENİ

Prof. Dr.

ABDRASILOV BOLATBEK SERIKBAYULI

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

доктор биологических наук, профессор
АБДРАСИЛОВ БОЛАТБЕК СЕРИКБАЕВИЧ

CHIEF EDITOR

Professor, Doctor of Biological Sciences
ABDRASSILOV BOLATBEK SERIKBAYEVICH

Индекстеледі/Тарама indeksli/ Индексируется/ Scanned indexes:
Index Copernicus, Directory of Research Journals Indexing

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

 Directory of
Research Journal
Indexing

ҚҰРЫЛТАЙШЫ:

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Журнал Қазақстан Республикасының Баспасөз және бұқаралық ақпарат істері жөніндегі ұлттық агенттігінде 1996 жылғы 8 қазанда тіркеліп, Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігі Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінің №232-Ж куәлігі берілген.

Шығу жиілігі: 3 айда 1 рет. МББ тілі: қазақша, түрікше, ағылшынша, орысша. Тарату аумағы: Қазақстан Республикасы, алыс және жақын шетел. **Индекс №75637**. Журнал 2013 жылдың қаңтар айынан бастап Париж қаласындағы ISSN орталығында тіркелген. **ISSN 2306-7365 (Print), ISSN 2664-0686 (Online)**.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2018 жылдың 11 желтоқсандағы №1945 және 14 желтоқсандағы №1992 бұйрықтарымен журнал Комитет ұсынатын ғылыми басылымдар тізіміне Философия, Тарих, Педагогика және Филология бағыттары бойынша енгізілді.

KURUCU:

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi

Dergi 8 Ekim 1996'da Kazakistan Cumhuriyeti Basın ve Medya İletişim Ajansı tarafından tescillenmiş, Kazakistan Cumhuriyeti Yatırım ve Gelişim Bakanlığının, İletişim, Bilişim ve Bilgilendirme Komitesinin 232-J numaralı kimliği verilmiştir. Yayın Süresi: 3 ayda 1 defadır. Süreli Basın Yayın Dili: Kazakça, Türkçe, İngilizce ve Rusça. Dağıtım Bölgesi: Kazakistan Cumhuriyeti, uzak ve yakın yabancı ülkeler. **İndeks: 75637**. Dergi, Ocak 2013'ten bu yana Paris'teki ISSN Merkezi'nde kayıtlıdır. **ISSN 2306-7365 (Print), ISSN 2664-0686 (Online)**.

Bu dergi, Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı'nın 11/12/2018 tarih ve 1945 sayılı kararı ile 14/12/2018 tarih ve 1992 nolu kararı çerçevesinde Felsefe, Tarih, Pedagoji ve Filoloji alanlarında KC EBB tarafından tavsiye edilen bilimsel dergiler listesine dahil edilmiştir.

УЧРЕДИТЕЛЬ:

Международный казахско-турецкий университет имени Ходжа Ахмеда Ясави

Журнал зарегистрирован в Национальном агентстве по делам печати и массовой информации Республики Казахстан 8 октября 1996 года. Комитетом связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан выдано свидетельство №232-Ж.

Периодичность издания: 1 раз в 3 месяца. Язык ППИ: казахский, турецкий, английский, русский. Территория распространения: Республика Казахстан, дальнее и ближнее зарубежье. **Индекс №75637**.

Журнал с января 2013 года был зарегистрирован в Центре ISSN в городе Париже.

ISSN 2306-7365 (Print), ISSN 2664-0686 (Online).

Приказами Комитета по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан от 11 декабря 2018 года №1945 и от 14 декабря 2018 года №1992 журнал включен в перечень научных изданий в области Философии, Истории, Педагогике и Филологии, рекомендуемых Комитетом.

FOUNDER:

Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University

The Journal was registered by the Communication, Informatization and Information Committee Periodical press and information agency of the Republic of Kazakhstan on October 8, 1996, Ministry of Investment and Development of the Republic of Kazakhstan issued a certificate № 232-G. Publication: 1 time in 3 months. Language PPP: Kazakh, Turkish, English, Russian. Territory of distribution: the Republic of Kazakhstan, near and far abroad. **Index №75637**.

The journal has been registered since January 2013 at the ISSN Center in Paris.

ISSN 2306-7365 (Print), ISSN 2664-0686 (Online).

Pursuant to the Order of the Committee for Control in Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated December 11, 2018 №1945 and December 14, 2018 №1992, the journal is included in the list of scientific publications in the field of Philosophy, History, Pedagogy and Philology, recommended by the Committee.

Бас редактордың орынбасары

педагогика ғылымдарының докторы, профессор Беркимбаев К.М.

Бас редактордың орынбасары

доцент, Ph.D. Пилтен Пусат

Жауапты хатшы

философия ғылымдарының кандидаты, доцент Балтабаева А.Ю.

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Жұрынов Мұрат	- ҚР ҰҒА президенті, академик /Қазақстан/
Демиркөз Мелаяхат Білге	- профессор, доктор /Түркия/
Гржибовский Андрей	- м.ғ.д., профессор /Норвегия/
Капилла Хосе Э.	- профессор, доктор /Испания/
Корнилов Виктор	- п.ғ.д., профессор /Ресей/
Мырзақұлов Рэтбай	- ф.-м.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Мейер Бургхард	- профессор, доктор /Германия/
Турметов Батирхан	- ф.-м.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Ташпынар Мехмет	- профессор, доктор /Түркия/
Сагироғлу Шереф	- профессор, доктор /Түркия/

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

Ақбасова Аманкүл	- техн.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Акйол Хаяти	- профессор, доктор /Түркия/
Атемова Қалипа	- п.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Бұлбұл Ибрагим	- профессор, доктор /Түркия/
Булуч Бекир	- профессор, доктор /Түркия/
Батырбаев Нұрлан	- з.ғ.к., доцент /Қазақстан/
Гелишли Юджел	- профессор, доктор /Түркия/
Ергөбек Құлбек	- ф.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Есімова Шолпан	- э.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Жетібаев Көпжасар	- т.ғ.к., доцент /Қазақстан/
Жетпісбаева Бахытгүл	- п.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Йылдыз Мұса	- профессор, доктор /Түркия/
Мырзалиев Бораш	- э.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Томар Женгиз	- профессор, доктор /Түркия/
Торыбаева Жәмила	- п.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Умбетов Өмірбек	- техн.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Ұзақбаева Сақыпжамал	- п.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Ыдырыс Серікбай	- э.ғ.д., профессор /Қазақстан/

Yayın Yönetmen Yardımcısı
Prof. Dr. Berkimbayev K.M.
Yayın Yönetmen Yardımcısı
Doç. Dr. Pilten Pusat
Yayın Kurulunun Sorumlu Sekreteri
Doç. Dr. Baltabayeva A.Y.

DANIŞMA KURULU

Jurnov Murat	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Demirköz Melahat Bilge	- Prof. Dr. /Türkiye/
Grjibovskiy Andrey	- Prof. Dr. /Norveç/
Kapilla Jose E.	- Prof. Dr. /İspanya/
Kornilov Viktor	- Prof. Dr. /Rusya/
Myrzakulov Ratbay	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Meyer Burghard	- Prof. Dr. /Almanya/
Turmetov Batırhan	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Taşpınar Mehmet	- Prof. Dr. /Türkiye/
Sağıroğlu Şeref	- Prof. Dr. /Türkiye/

EDİTÖR KURULU

Akbasova Amankül	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Akyol Hayati	- Prof. Dr. /Türkiye/
Atemova Kalipa	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Bülbül İbrahim	- Prof. Dr. /Türkiye/
Buluç Bekir	- Prof. Dr. /Türkiye/
Batirbayev Nurlan	- Doç. Dr. /Kazakistan/
Gelişli Yücel	- Prof. Dr. /Türkiye/
Ergöbek Kulbek	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Esimova Şolpan	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Jetibayev Köpjasar	- Doç. Dr. /Kazakistan/
Jetpisbayeva Bahtıgül	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Yıldız Musa	- Prof. Dr. /Türkiye/
Myrzaliyev Boraş	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Tomar Cengiz	- Prof. Dr. /Türkiye/
Toribayeva Jamila	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Umbetov Ömirbek	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Uzakbayeva Sahıpjamal	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Idırıs Serikbay	- Prof. Dr. /Kazakistan/

Заместитель главного редактора
доктор педагогических наук, профессор Беркимбаев К.М.

Заместитель главного редактора
доцент, Ph.D. Пилтен Пусат

Ответственный секретарь
кандидат философских наук, доцент Балтабаева А.Ю.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Журинов Мурат	- президент НАН РК, академик /Казахстан/
Демиркоз Мелахат Билге	- профессор, доктор /Турция/
Гржибовский Андрей	- д.м.н., профессор /Норвегия/
Капилла Хосе Э.	- профессор, доктор /Испания/
Корнилов Виктор	- д.п.н., профессор /Россия/
Мирзакулов Ратбай	- д.ф.-м.н., профессор /Казахстан/
Мейер Бургхард	- профессор, доктор /Германия/
Турметов Батирхан	- д.ф.-м.н., профессор /Казахстан/
Ташпынар Мехмет	- профессор, доктор /Турция/
Сагироглу Шереф	- профессор, доктор /Турция/

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Акбасова Аманкул	- д.техн.н., профессор /Казахстан/
Акйол Хаяти	- профессор, доктор /Турция/
Атемова Калипа	- д.п.н., профессор /Казахстан/
Булбул Ибрагим	- профессор, доктор /Турция/
Булуч Бекир	- профессор, доктор /Турция/
Батырбаев Нурлан	- к.ю.н., доцент /Казахстан/
Гелишли Юджел	- профессор, доктор /Турция/
Ергобек Кулбек	- д.ф.н., профессор /Казахстан/
Есимова Шолпан	- д.э.н., профессор /Казахстан/
Жетибаев Копжасар	- к.и.н., доцент /Казахстан/
Жетписбаева Бахытгул	- д.п.н., профессор /Казахстан/
Йылдыз Муса	- профессор, доктор /Турция/
Мырзалиев Бораш	- д.э.н., профессор /Казахстан/
Томар Женгиз	- профессор, доктор /Турция/
Торыбаева Жамила	- д.п.н., профессор /Казахстан/
Умбетов Умирбек	- д.техн.н., профессор /Казахстан/
Узакбаева Сахипжамал	- д.п.н., профессор /Казахстан/
Ыдырыс Серикбай	- д.э.н., профессор /Казахстан/

Deputy chief editor

Professor, Doctor of Pedagogical Sciences Berkimbayev K.M.

Deputy chief editor

Associate Professor, Ph.D. Pilten Pusat

Responsible secretary

Associate Professor, Ph.D. Baltabayeva A.Yu.

EDITORIAL BOARD

Zhurynov Murat	- President of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, academician /Kazakhstan/
Demirkoz Melahat Bilge	- Professor, Doctor /Turkey/
Grijibovsky Andrey	- Doctor of Medical Sciences, Professor /Norway/
Kapilla Hose	- Professor, Doctor /Spain/
Kornilov Viktor	- Doctor of Pedagogical Sciences, Professor /Russia/
Myrzakulov Ratbay	- Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Meyer Burghard	- Professor, Doctor /Germany/
Turmetov Batyrhan	- Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Tashpinar Mehmet	- Professor, Doctor /Turkey/
Sagiroglu Sheref	- Professor, Doctor /Turkey/

EDITORIAL COUNCIL

Akbasova Amankul	- Doctor of Technical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Akyol Hayati	- Professor, Doctor /Turkey/
Atemova Kalypa	- Doctor of Pedagogical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Bulbul Ibrahim	- Professor, Doctor /Turkey/
Buluc Bekir	- Professor, Doctor /Turkey/
Batyrbayev Nurlan	- Candidate of Law, Associate Professor /Kazakhstan/
Gelisli Yucel	- Professor, Doctor /Turkey/
Yergobek Kulbek	- Doctor of Philology, Professor /Kazakhstan/
Essimova Sholpan	- Doctor of Economics, Professor /Kazakhstan/
Zhetibayev Kopzhasar	- Candidate of Historical Sciences, Associate Professor /Kazakhstan/
Zhetpisbayeva Bakhytgul	- Doctor of Pedagogical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Yildiz Musa	- Professor, Doctor /Turkey/
Myrzaliyev Borash	- Doctor of Economics, Professor /Kazakhstan/
Tomar Cengiz	- Professor, Doctor /Turkey/
Torybayeva Zhamilya	- Doctor of Pedagogical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Umbetov Omirbek	- Doctor of Technical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Uzakbayeva Sakhipzhamal	- Doctor of Pedagogical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Ydyrys Serikbay	- Doctor of Economics, Professor /Kazakhstan/

Е.А. АЗИ*

*PhD докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
(Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.), e-mail: Esentygel73@mail.ru*

САЛ-СЕРІЛІК ДӘСТҮР ЖӘНЕ ЗӘКӘРИЯНЫҢ ТАҒДЫРЫ

Қазақ халқының өзіне ғана тән ұлттық өнерлерінің бірі – салдық, серілік дәстүр. ХІХ ғасыр белесінде айрықша көзге шалынар хас өнердің қайнары қайдан? «Сал-сері» деген атқа ие болып, көшпенді жұрттың өнер көшіне өзгеше рең берген, түрлі өнер иелерінің сахара мәдениетіне қосқан үлестері қандай еді? Кешегі өткен абыз ғалымдарымыздың келелі ойларын кеңеске алып, осынау ойлары бөлек сал-серілердің тылсым әлемін терең зерделеу мақсат. Қазақстанның батыс аймағында серілік құрып өткен өнерпаздар аз болмаған. Соның бірі Зәкәрия Сағындықұлының серілік қасиеттері зерделенді.

Мақалада сонымен қатар қазақ халқының әмбебап өнерпаздарының атауы – «сал» мен «сері» салтының ерекше көріністері және өзегі үзілмей бүгінге ұласуының себептері қарастырылған.

Кілт сөздер: сал, сері, өнерпаз, қайқы, мәдениет, ноян, ақын, композитор.

Е.А. Azi

*PhD Doctoral Student, L.N. Gumilyov Eurasian National University
(Kazakhstan, Nur-Sultan), e-mail: Esentygel73@mail.ru*

The Sal-Seri Tradition and the Fate of Zakaria

One of the traditions that is peculiar only to the Kazakh people is the tradition of «Sal-Seri». Where do the roots of true art, which was clearly expressed in the middle of the XIX century, come from? What contribution did the masters of art who gave a special tone to the art of the nomadic people, who have the title «Sal-Seri», make to the tradition of the steppe? The purpose of this article is to take into account the thoughts of our leading scientists, to explore the mysterious world of Sal-Seri more deeply. There were many skilled Seri masters in the Western region of Kazakhstan. One of them was Zakaria Sagyndykuly, whose «Seri» features were studied in this article.

In addition, the names of Kazakh universal masters «Sal» and «Seri» were considered, and the features of this manifestation and the reasons for the inheritance of this tradition through the centuries.

Keywords: Sal, Seri, craftsman, master craftsman, culture, hero, poet, composer.

Е.А. Ази

*PhD докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
(Казахстан, г.Нур-Султан), e-mail: Esentygel73@mail.ru*

Традиция «салов и сери» и судьба Закария

Одна из традиций, которая свойственна только казахскому народу, это – традиция «сал-сери». Откуда исходят корни этого подлинного искусства, которое получило особо яркое

* **Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

- Ази Е.А. Сал-серілік дәстүр және Зәкәрияның тағдыры // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2020. – №3 (117). – Б. 15–27. <https://doi.org/10.47526.2020/2664-0686.002>

* **Cite us correctly:**

- Azi E.A. Sal-serilik dástúr jáne Zákárianynıń taǵdyry // Iasaýı ýniversitetiniń habarshysy. – 2020. – №3 (117). – B. 15–27. <https://doi.org/10.47526.2020/2664-0686.002>

проявление в середине XIX века? Какой вклад внесли в традицию степи именовавшиеся салами и сери мастера, которые придавали особый облик культуре кочевого народа? Цель настоящей статьи состоит в том, чтобы, принимая во внимание мнения наших ведущих ученых, глубже изучить таинственный мир салов и сери. В Западном регионе Казахстана насчитывалось немало мастеров этого жанра. Одним из них был Закария Сагындыкулы, чья личность изучена нами с точки зрения качеств, присущих сери.

Кроме того, были рассмотрены названия казахских универсальных мастеров «сал» и «сери», и особенности этого проявления и причины наследования этой традиции на протяжении веков.

Ключевые слова: сал, сери, умелец, искусный мастер, культура, богатырь, поэт, композитор.

Кіріспе

Өткенсіз тарих та, болашақ та жоқ. Кешегімізді танымай, санаға сіңірмей қай салада болсын бір биікке жетемін деу әбестік болар еді. Жұқана жеткен көнерген мәдени-әдеби жәдігерлеріміздің де бүгінге, келер күнге берері мол. Онсыз қазақ болып қалыптасуымыз кәдік. Ұлттық өнеріміз бен мәдениетімізді танып, салт-дәстүрімізді ескермей, рухани мұраларымызды ұлықтамай ұшпаққа ұшпасымыз бесенеден белгілі. «Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда, ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуы тиіс» екендігін айтқан еді Елбасы [1].

«Біз жасампаз түрде көне мәдениетті тірілтудің маңызына бір сәтке де немқұрайлы қарай алмаймыз. Оны жүзеге асырмай қоюға да хақымыз жоқ. Өйткені тарихи құндылық жаңа әрі маңызды бірегейлікке жол ашады» [2, 345-б.].

Ендеше кешегімізді қадірлеп, жиып-теріп, зерделеп, жарқыратып көрсете алсақ көпке үлгі болары хақ. Айтарлық көне мәдени мұраларымыздың бірі салдық, серілік дәстүр. Киіз туырлықты, көшпенді жұрттың арғы-бергі мәдениетінде сал-серілердің өзіндік орны бар. Бұл, ел ішінде бұрыннан белгілі атау болса, кейінгі ғалымдар көзімен де зерде көрген ұғым. Кейінгі дәуірде «Сал-сері» десе әр қазақтың көз алдына әсем киінген маңғаз, келбетті кербез адам елестейтін болды. Әріде паңдығымен қоса үлкен өнер иесі, «сегіз қырлы, бір сырлы» жанды айтар еді. Бағзыда өнері мен бекзаттығына үстемелеп батырлығын дәріштеген де сияқты. Яғни, «сал-сері» дегеніміз – бойына талай өнер тоғысқан ақын, әнші, жыршы, батыл да алғыр, паң, сырбаз, аңшы, мерген, сейіс, найзагер, әсемшіл, көңілді, шешен жігіт. «Осынша өнер түрлері бір адамның бойына қалай бітеді?» – деген күмәнмен қарауыңыз зандылық. Жалпы, жұмыр басты пендені Құдай Тағала мүмкіндігі зор тұлға етіп жаратқан. Адам баласы қай нәрсеге де епті. Жалқаулығын жеңіп, жастайынан машықтанса түрлі өнер-кәсіпті дөңгелетіп әкететіні сөзсіз. Тек, күнделікті, қалыпты дағды керек. Әнші, ақындардың, серілердің өмірлік ұстанымы ізгілік, имандылық. Негізі адам баласы өмірге ізгілікті, қарапайымдылықты, адамгершілікті, кісілікті арқалап келеді. Қатыгездік пен жауыздықты, сұмбайылық пен аярлықты көре бара үйренеді. «Қарапайым өмір сүрудің өзінде қандай да бір ізгілік болса керек» [3, 128-б.].

Сал мен серінің тарих сахнасына шығу дәуірін ғалымдар әріге сілтейді. Және бұл шындыққа саяды. Бұл тақырыпқа қазақ зиялыларының ішінде қалам тартқандары біршама. Ә. Марғұлан, Е. Ысмаилов, С. Қирабаев, Қ. Сыдықов, С. Негимов, Т. Жұртбай, Т. Әсемқұлов, т.б. белгілі ғалымдар зерделесе, М. Мағауин (*«Көкбалақ» романы*), С. Жүнісов (*«Ақан сері» романы*) сияқты қазақтың көрнекті жазушылары көркем шығармаларына арқау еткен.

Е. Турсунов біраз ұлттардың серілікті серік еткен өнерпаздарымен салғастырып, ұқсастық іздейді және «сал», «сері» атауының шығу тарихын тереңнен тартып, серілік дәстүрдің қыры мен сырына үңіліп, оларды рухани әлеммен астастырып, бағзыдағы жауынгер топқа шенеп, ұлы даланың мәдени феномені ретінде қарастырады [4].

Үрімжілік ғалым Я. Құмарұлы «сал», «сері» атауларының этимологиясына ерекше тоқталып, қытай мұрағаттары деректеріне сүйеніп, тым әріге құлаш ұрады. Сақ дәуірінен шым тартып, көңілге қонымды тарихи шолу жасайды [5, 38-б.].

«Салдық салттың ежелден халықтың дағдыланған дәстүрлі ісі екендігін айта келіп, ғұлама Ә.Марғұлан: салдықтың соңғылары Біржан мен Мұхит сал дегенге саяды.

Сал мен серінің өзгешелігі олар, әрі ақын, әрі әнші, әрі күйші, әрі сауыққой, елге қуаныш беретін, олардың жүрегіне жарық сәуле түсіретін оқымысты адамдай саналады», – дей келе, түрік қағанаты кезеңіндегі Иоллық Тегінді «серілікті әдеп қылған ойшыл кісі», – қып көрсетеді. Осылайша тарих ақпарларынан сыр ақтарып: «Қыпшақ даласында серілік пен сал өнерін таратқан майталмандарының бірі Жошы хан. Оның өзі бір ғажайып сері. Ол қасына атақты жырауларды, ақындарды, сал-серілерді, әнші-күйшілерді топтап біріңғай сауық үстінде болған», – дегенді айтып, Күлтегін кезеңінен кешегі Біржан сал мен Ақан серіге дейінгі аралықты мейлінше мүшелеп өтеді.

Өнертанушы, шығыстанушы, Ұлттық археология мектебінің негізін қалаушы ғалым Ә. Марғұлан жазбалары біраз маңызды ақпарларға қанықтыра отырып, Кіші жүздің серілері көбіне сыбызғы қолданатынын, олардың кісі жиып, сыбызғы тартып отырғанын орыс өнерпаздары әр уақытта қағазға түсіргендігін айтады. Және Жайық бойының атақты серілерінің бірі халық аузында аңызға айналған дарынды ойшы, атақты композитор Мұхит Мералиевтің (1806 жылы туған) ғұмыр жолына зере сала: «Маңғыстаудағы адайлардың аяулы күйшісі Абыл Тарақұлы (1750–1822). Жаратылыс оны берік қылып жасаған. Ол мықты балуан, атқыш мерген, ат сейіс, аңшы. Барлығы серілерде болатын қасиет.

Абылдан кейін Маңғыстауда талай атақты күйшілер болды, солардың ішінен жеке дара тұратындары Лекер, Жоламан, Есір, Өришан, Өскенбай, ең ардақты күйші әсіресе Өскенбай Қалмамбетұлы (1860–1925). Өскенбай – құсбегі, мерген, ат сейіс, зергер. Серілерде болатын әдет. Шығарған күйлері Ақан серінің «Құлагері» сияқты аяулы атына арналған күйі «Жирен жорға», «Ақ желең» атақты күй», – дейді [6].

Осы, Қалмамбетұлы Өскенбай Батыс өңірінің белгілі дүлдүлдері, мырза халқының ырза көңілінен туған «Жеті Қайқы» деген атаулы жетеудің бірі еді. «Қайқы» деген кім?

«Қайқы» сөзі «сал», «сері» деген ұғымда айтылады. Маңғыстау, Атырау, Ақтөбе даласында бұл атау ауызға жиі алынады. Көкірегі көнеден шежіреге қаныққан әнші, жыршы Избасар Шыртанов бұй дейді: «...еркек сал-серіні – қайқы, ал әйелдің серісін – сәйкі дейді, «қайқы» деген солай – сал-сері деген мағынаны береді» [7, 45-б.].

«Жеті қайқы» – әнші, жыршы, күйші, ақын, композитор – бойына бірнеше өнер тоғыстырған жеті өнерпаз. Ел арасындағы жеті бұлбұлды жұптап: «Жеті қайқының әнінен қозғап жібер», «Жеті қайқыдан сал» деген қолқалауларды да құлағымыз шалған. «Жеті қайқы» – бойына бірнеше өнер сыйған жеті өнерпаз – Әділ Өтеғұлұлы (1869–1931), Жылкелді Теңізбайұлы (1855–1938), Өскенбай Қалмамбетұлы (1860–1925), Шолтаман Байсарыұлы, Тастемір Шыршығұлұлы, Тұрсын Алдашұлы, Досат Бәймембетұлы секілді дүлдүлдер. Жетеуі үзеңгі қағыстыра жүріп:

Жиылып жеті дүлдүл желе жеттік,
Жұп жазбай серілікпен елге жеттік.
Әншінің айдап жүрген еш малы жоқ,
Өнер мен мерекені ермек еттік.
Ерітіп соңымызға көпшілікті,
Өнерді жасымыздан өрнек еттік.
Кең ойып шаршы топтан орын алып,

Қара өлең төрттен салып дөңгелеттік, – деп шырқайтын көрінеді. Осынау әнді Өскенбай шығарып айтқан деседі.

Тірлігінде «желіп жүріп жер таныған» жампоздардың мұралары да толық жинақталмаған. Маңғыстау даласында есімдері жиі аталып, атақ-данқы дәріптеліп

жатқанмен, басқа өңірлерде көп естілмейді. Жеті қайқы Көкжар (Ойыл), Қарақамыс (Ақтөбе даласында), Орынбор базарларында жиі болып, қарашаны сүбелі сөз, сазды әуен, сұлу өнерлерімен талай сусындатқан. «Түрік халқы құрымасын, құрбан болмасын!» – деп үстіндегі Тәңірі айтқан еді» [8, 5-б.], – деген нақылды Махмұт Қашқари ойынан шығарды деймісіз. Сонау түркі қағанаты дәуірінің абызы Иоллық Тегін мен кешегі Жеті Қайқы, Ақан сері, Біржан салға дейінгі аралықта өзегі үзілмей келген серілік дістүрдің ғажайып құбылыс екенін терең ұққанымыз абзал.

«Жеті қайқының» бүгінге жеткен мұралары баршылық. Айгүл Қосанова, Қайрат Кәкімов, Ерлан Рысқали, Амандық Көмеков, Елдос Еміл сынды белгілі әнші-жыршылардың репертуарында біраз әндері айтылып жүр. «Босмойын», «Құнан нар», «Маңғыстау», «Жамал-ай», т.б. әндері «Қазақтың дәстүрлі 1000 әні» антологиясына енген. Көрнекті ғалым Қ. Сыдиықов зерттеу еңбектерінде бұлар туралы мол мағлұмат береді [9].

Біз де «Жеті Қайқы» төңірегін кейін кеңірек пысықтап, әрқайсысының шығармашылығына жеке-жеке тоқталатын боламыз.

Жалпы, әрбір халықтың өзіне ғана тән, сол жұрттың өзіне ғана жарасатын өнер, мәдениет түрлері болады. «Белгілі бір этностың ұлттық салт-дәстүрлері көрініс табатын көркемөнер мәдениеті» [10, 36-б.]. болатыны да даусыз. Ежелгіге көзіміз жетпейді, ХІХ ғасыр бедері мен ХХ ғасырдың бірінші ширегін қарастырсақ салдық, серілік деген нәрсе тек қазаққа ғана тән секілді. Сал-серілер жолы қайнарын бүгінгі қазақ жерінен алып, қазір де осы далада жалғасын тауып жатқандай көрінеді. Зерттеушілер сөзіне құлақ ассақ, сонау сақ-ғұн дәуірінен шеру тартқан сауықшыл керуеннің әуел баста әскери-сарбаздар жасағынан бастау алғанын аңғартады. Жаугершілік уағында қанды ұрысқа кірер алдындағы қалың қолдың көңіл толқынысын басып, рухын көтеріп, ұрандата кернейлетіп-сырнайлатып, арандай ажал ауызына сескенбей атойлап, тура шабатын ерекше әскери топтар болса керек. Нояндар тобы. Және бұл шерікке кез-келген адам мүше бола алмайды. Мерген, найзагер, қылышкер, садақшы, аттың құлағында ойнайтын епті жауынгер қабылданады. Сазды әуенге де үйір. «Білікті, есті ерлер керек ержүрек, қазына керек тарататын елге ерек» [11, 59-б.], – демекші, міне, осы топ, осы үркердей шоғыр серіліктің алғы көрінісі-ау деп есептейміз. Майдан тұсында ұйысқан ұранды шерік, жайбарақат мезгілде де жұптарын жазбай сән құрып, дулы қалпын бұзбай жүретінге ұқсайды. Мұнда, басында топқа қосылудың түрлі шарттары болған болса, келе-келе өздігінен сұрыпталып, өңшең өлермендер құрамы қалыптасатын күйге жеткен. Кереметі сол, көне күндердегі кербез үрдіс заман ағымымен ішкі-сыртқы сипаты сәл өзгерістерге ұшырағаныменен, өзегі үзілмей бәз қалпында кейінгі ғасырларға жетуі еді. Салдық дәстүр, серілік серпін. Бұл ойымызға көптеген дәлелдер келтіруге болады. Мысалы: табылып жатқан алтын адам сұлбасы соның бір айғағы. Жалпы мәдениет тарихына зер салсақ, серіліктің тұма-басы қазақ даласы екенін ескертеді ғалымдар. Қай халықта болмасын серілік пен ерлік үзеңгілес жүрген. Ал, осы сал-серіліктің түбі жылқы малына қатысты. «Ер қанаты – жылқы» дейді қазакем. Ежелде, жылқы-сәйгүлік батырдың жан серігі, жолдас-досы, көлігі, жауға шабар қуаты, алысса қайраты, жарысса жүйрігі, тіріде тамыры, көрде де жарығы. Жылқының алғаш қолға үйренуі қазақ даласы деп жүрміз. «Еліміздің солтүстік өңіріндегі энеолит дәуіріне тиесілі «Ботай» қонысында жүргізілген қазба жұмыстары жылқының тұңғыш рет қазіргі Қазақстан аумағында қолға үйретілгенін дәлелдеді» [12]. «Жылқы мінезді халықпыз», «түбіміз-түркі, түлігіміз-жылқы». Бұл сөздің жаны бар. «Еркек деген жылқы мінезді, жалынан сипап жанына жақындамасаң, жағыңнан бір тартады» дейтін де қазақ. Осы, жылқыны баптап, әсемдеп, сұлуландырып міну күні бүгінге дейін бар. Батырлар жырының бәрінде қаһарман кейіпкер мен қабат оның тұлпары өсіп, оған «түтікпенен су беріп, түндікпенен күн беріп», қажет тұсында жануарға тіл бітіп, батырға жөн сілтеп отыратын ақылманға айналып та жүреді-ау. Дегенмен, осы жылқы малы пәк, текті мал. Оның түрлі ерекшеліктерін талдап айтуға болады. Бірақ, оны әркім айтпай-ақ ұғынады. «Сәйгүлігін жаратып, жал-құйрығын таратып» мінер ерлер қазір де бар. Жылқыдан басқа

көлігі жоқ бағзыда, бүгінгілердің машина таңдағандарындай таңдап, жүйрігін, белі мықтысын, қайраттысын тақымдау ердің ісі. Яки, аттарын үкілеп міну қадым заманнан бар. Тарихтың атасы Геродот сақтар жайында: «Найзаның, жебенің, айбалтаның ұшы мен жүзін жезден жасайды да, дулығасын, белбеу мен кісесін алтынмен аптайды. Олар аттарына жезден өмілдірік-қап кигізеді. Жүгенін, ауыздығын алтынмен жалатып, өрнектеп қояды», – депті [13]. Бұл үрдіс сақтардан ғұндарға, одан түркілерге ұласқан. Тұлпарларының кекілін, жал-құйрығын әсемдеп өріп, тоқым-жонасына дейін ерекше әспеттеп, құйысқан-өмілдірігін де өрнектеп тастау, оған сәнді шашақ, түрлі әшекей тағу секілді көріністерді сол заманнан жеткен жәдігерлер мен таста таңбаланған суреттерден көруге болады. Демек бұл, біздің арғы бабаларымыздан жеткен өнеге екен. Атам заманнан қалыптасып, өлмей жеткен өзіміздің өміршең үрдісіміз көрінеді. Жалғыз сәйгүлігін емес, қару-жарағы мен сауыт-сайманын безендіріп киінгені де даусыз. Бұған және бәрінің қолы жете бермесі ақиқат. Жоғарыда айтып өткен ерекше нояндар тобы осыған сай. Солардың заңды жалғасы кешегі жыраулар мен Біржан сал, Мұхит сал, Ақан сері, Иманжүсіп, Мәди Бәпиұлы, Балуан Шолақ, Жеті қайқы, Зәкәрия, Сары Батақұлы, Қызыл сері сынды болмысы бөлек өнерпаздар деп түйеміз.

Мысалы, Ақтөбе даласында XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында Зәкәрия деген ақын, әнші, жыршы өткен. Зәкәрия Сағындықұлы (1890–1933). Бұл бір әйдік сері болғаны ақиқат. Серіліктің бір қыры Саяткерлігі, атқұмарлығы – яғни, тұлпар баптап, топ жаруы. Зәкәрия да жүйрік баптап, талай ірі астардың жеңісін қанжығаға өңгерген атбегі-тұғын. Тұстасы әрі туысы Талпақ екеуінің баптаған тұлпарларының топ жармаған кезі сирек көрінеді. Талпақтың «Көгі», Зәкәрияның «Шұбары» қосылған аламан жүлдесінің өзгелерге бұйырғаны шамалы деседі. Бұл жерде Талпақтың да, Зәкәрияның да ат таңдауына еріксіз бас шайқайсың. Зәкәрия Шұбар атты аулына келген нағашысының астынан көріп жата жабысады.

Зәкәрия серінің көзін көрген қарттардан сетіп қалғанын Аққожа ақын былайша жырлайды: Зәкәрияның нағашысы Бекше бір бәйгеден жүлдемен оралып, жолда апасына сәлем бермек оймен жиенінің үйіне соғады. Нағашысының астындағы атты көрген Зәкәрия жата жабысады. «Қалағаныңды тауып берейін, маған Шұбар атыңды бер, – деп қолқалайды.

Кім жүйрігін бергісі келеді дейсің, нағашысы келіспей өз жөніне кете барады. Салы суға кеткен Зәкәрия үш күн бойы нәр татпай жатып алады. Бірер күн баласының қасқабағына қарап отырған анасы: «Құлыным, саған не болды? Бір жерің ауырып жатыр ма? Үш күннен бері асқа жақындамадың ғой», – дейді. «Шеше, менде нағашы, сенде бауыр жоқ екен», – деп шорт кеседі сонда ұлы. Мән-жаймен толық танысқан шешесі үн-түнсіз үйден шығады да, сыртта байлаулы тұрған қара жорғаға мініп алып, шаба жөнеледі. Сол шапқан күйі Жем өзені бойында алаңсыз кетіп бара жатқан інісін қуып жетіп: «Балама Шұбар атыңды беріп, қалағаныңды ал. Болмаса, мені осы жерде өлтіріп кет, екінің бірін таңда», – дейді.

Қазақтың әдебімен апасын сыйлағаны ма, әлде жиенінің назарына қаламын деп қорықты ма. Інісі қайта келіп, жиеніне: «Қойларыңның ішінен төрт жүз ісек бересің, оның екі жүзі қара, екі жүзі қызыл болсын», – деп шарт қояды. Зәкәрия қойларының ішінен бар болғаны жүз елу-ақ ісек шығады. Ат десе ішкен асын жерге қоятын Зәкәрия дереу рулас ағасы Талпақ Жұбанұлына кісі жіберіп, екі жүз елу қоспасыз ісек тауып беруін өтінеді. Талпақ лезде екі жүз елу ісек тауып, бұған айдатып жібереді. Осылайша Зәкәрия нағашысынан Шұбар атты қалап алады. Шұбар ат Зәкәрияның пырағы болады. Бұл оқиға жігіттің жылқыға құмартып қана қоймай, оның тұлпарды тұлғасынан танитын көкіректегі серілікке тән сәулесін аңғартпай ма? Осынау Шұбар аттың талай аламанның алдын бермегені бізге жеткен ақпарлардан белгілі.

Осы оқиғадан кейін ел аузында Зәкәрияға әзілдеп шығарған:

«Баласы Тұрғанияның өңшең қаққан,

Айрылып бір мың қойдан Шұбар баққан», – деген өлең кең тараған. Ол байлық қумаған. Оған мысал: Арғы атасы Жұбанның баласы Шамға 1922 жылы алты жүз үй тігіліп, бас бәйгеге елу жылқы бөлініп үлкен ас беріледі. Осы аламанда Шұбар жеке келеді. Бірақ ақын бәйгеге тіккен ірі жүлдені алмай, ошақ басына қалдырып кетеді.

Зәкәрияның серілігін, ел ішіндегі құрметін аңғартатын, Маңғыстау ауданы, Шайыр ауылындағы Өтепбергенов Қайырбайдың төмендегідей бір әңгімесін тыңдап көрелік: «Заманының тыныш тұсында кезінде батыр, ақын, мырза атанған Берекет деген тәуір кісісі менің әкем Есболға хабар жіберіпті: «Асарбайды маған жіберсін, інім Нұрсұлтанға келін алмақпын, жолдас болып барсын. Інімнің қасына өнері бар жігіттерді қоспақпын» деп. Ол кезде үлкеннің айтқаны заң, өзімде алып бара жатқан өнер шамалы, тек он-жиырма күй қайырып, ескілікті бес-алты терме айтатынмын.

Берекет жолға салып тұрып бас құда Сағындықтың Зәкәриясына: «Дәстүрлі кәдені түгендеп ал, жоғын көріп жүздерің жасымасын. Тілеумағанбетпен қанаттас отырған Шоланның ауылына «өзіңнің билігіңе» деп он екі жылқы айдатқанмын. Болашақ туыстардың керіауыздары жоқ ырым шығарып сұрағанда төменшіктемең. Бұрыннан нағашылы-жиенді алысып қалған ауылмыз. Күрес деп жатса мына Саржан тентекті пайдалан» дейді. Бізге басшы болған Зәкәрияның әруағы аспандап тұрған кезі. Қонақ кәде жасап жатқан осы шаңыраққа арнауым деп қозы еті пісірім уақыт бойы термелете төккенде, үйдің түндігі жартылай көтеріліп қалды. Палуан Саржан күресте екі жігітті жыққан соң ешкім беттемей қалды. Күйеу жігіт Нұрсұлтан көрсен-көр дегендей сымбатты батыр тұлғалы қапсағай жігіт еді. Содан той артынан жаңбыр жауып, бәйге жарысы ертеңге қалдырылды. Кешке көрші ауыл «Қызқашар» (дәстүр атуы) сұрап жатыр деген хабар келді. Зәкәрия Шоландағы жылқылардан «Қызқашар» сұраушыларға екі жылқы бергізгенде, жұрт ырза болды. «Қызқашар» алған ауыл тәртіпті әдемі дөңгеленген той жасайды екен. Мәтжанның елге кісілігі мен Зәкәрияның даңқы қалың елге үлкен әсермен көрініп, өте тәртіпті өтті. Талай асты да көріп жүрміз ғой, ондай тәртіптілікті кездестірмедім. Көбі жанжалмен бітеді ғой. Әйелдердің отызға тарта кәдесінен тыс құда той иесінің кісілігіне ризалығым деп екі жылқыны беріп, енді жүреміз деп атты қамдай бастағанмызда үш келіншек келіп Зәкәрияға сәлем етіп: «Құдалықтың уақытында бізде жас болып өз қызметімізді атқарып атақты Зәкәрия келіпті деп мақтанышпен шай құйып едік, кейінгі қыз-келіндерге айта-жүрелік. Бізге де бірауыз сөз арнасаңыз деп келдік» – деп қолқа салғаны. Мұны естіген Зәкәрия үзеңгіден аяғын шығарып шай-қайнатым уақыт өсиет термені төгіп-төгіп жіберді» деп, әкем Асарбай есіне түсіріп мақтанып риза болып отыратын*.

Ауызекі жеткен бұл әңгіменің төңірегінен Зәкәрияның өнерлілігін, ел ішіндегі құрметін, серілігін һәм жанына палуан, әнші, домбырашы топ ерітіп жүретіні аңғарылады. Бұл да серілікке тән қасиеттердің бірі. Зәкәрияның төңірегінде осындай ауыздан ауызға жеткен деректер баршылық. Біздің кешегіміздің дені ауызекі жеткенін, шежіре түрінде, аңыз, әпсана болып келгенін еске алсақ осынау мәліметтердің жалған емесіне иланамыз.

Зәкәрия серінің ақындығы

Зәкәрия Абыл, Нұрым бастаған Қазақстанның батыс аймағында ерекше орыны бар ірі ақындық-жыршылық мектептің белді өкілінің бірі. «Қырымның қырық батыры» аталатын «қаһармандық дастандарын» нақышына келтіре жырлап дәріптеуші – жыршы. Бұл ойымызды Ә. Кекілбаевтың мына сөздері дәлелдей түседі: «Алтын Орда, Дешті Қыпшақ заманындағы тарихи болмысымызды баяндайтын «Қырымның қырық батыры» атты батырлар жырының топтамасының осы аймақта ғана тұтасымен сақталып, атақты Мұрын Сеңгірбекұлы жыраудың аузымен біздің заманымызға жетуі де кездейсоқтық құбылыс емес. Ежелгі ноғайлы заманындағы Сыпыра жырау осы өлкеде туып, өмір сүріпті деген мәлімет бар. Демек, Абыл, Нұрым, Ақтан, Қашаған, Аралбай, Сәтгіұл, Зәкәрия, Сүгір «қаһармандық

* Маңғыстау ауданы, Шайыр ауылындағы Өтепбергенов Қайырбайдың аузынан.

жыраулық мектебінің» бүгінге дейін мұрты сынбай жетуінің де тамыры тым тереңде» [14, 9-б.]. Абыз қаламгер бұнда белгілі «бес жүйрікпен» бірге Сәттіғұл, Зәкәрия, Сүгірлерді де «қаһармандық жыраулық мектебінің» мүшесі екенін ашық айтады. Абыл, Нұрым, Ақтан, Қашаған, Аралбай – ел ішінде белгілі «бес жүйрік» атанған әйгілі дүлдүлдер. Зәкәрия осы Әбіш ағамыз атаған, адайдың «бес серінің» бірі саналған, даңқты жырау Ақтан Керейұлының жанына еріп, өнегесін көрген. Дүлдүл Қашағанның да тәлімін алған.

Табан астында өлең шығарып, түрлі оқиғаларды әзілге айналдырып, қара сөзбен, жырмен суреттеп, көпшілікті күлкіге кенелтіп жүрген. Сондай сәттердің бірін, ақынды көзі көрген Тәжбен Мыжбаев: «Зәкенді көрдім. Киімді талғаммен киетін, дөңгелек жүзді, орта бойлы, ақсары кісі еді. Серілігінде шәк жоқ» дей келіп куә болған бір оқиғаны былай мәлімдейді: «Бірде, жаздықүні ағаш үйдің ішінде отырған Зәкәрияға бір құрдасы келіп, «Апыр-ай, мына шайтанның нарттай болып отырысын-ай» дегенде Зәкен: «Шайтан деген шамалының көзіне шалынбайды деуші еді, оны көріп тұрған сен де шайтанның Ібіліс сияқты бір шатағы болмасаң неғылсын», – депті [15].

Тағы бірде, кешқұрым, Беркімбай деген молдалықты ұстанған құрдасы, тумасы жастармен белдесіп, бір кездегі қайраты қайтқан шағы, ұшып түскен бөркіне қарамай сыбанып жатқанын көріп:

Сұрасаң сенің атың молда Беркін,
Жетеді бір кісіге анық еркін.
Байлардың қашағаншыл айғырындай,
Балдарға ұмтыласың дүркін-дүркін.
Сартылдап сары өгіздің буынындай,
Алдырар аяғыңнан кәрілік шіркін
Жапанның жел аударған қаңбағындай,

Басыңнан ұшып кетті-ау жаман бөркің, – деп жұртты ду күлдіріпті. Осы тақылеттес қысқа, ауыл арасында әзіл-қалжың үшін айтқан шумақтары әр жерде ағайындары арасында еске алынады.

Зәкәрия – реалист ақын. Басына түскен істі сол күйінде көрсетеді. Зәкәрияның толғаулары жұртты Әбіш айтқандай пәрменділікпен теңселтіп жіберер еді. Қапаста жатқандардың жайын суреттеп қана қоймай ішкі көңіл-күйін, заманының кесірлігін ашып көрсете білді.

Атасыз иттің баласы,
Жазықсыз іске шатаған.
«Жауыз» деп бізді атаған,
Анығын ашпай қылмыстың.
Тұтқынға бізді матаған,
Газетке басып әйгілеп
Жер-жерге хабар тараған.
Центрден келді тергеуші,
Бір жеті өтпей арадан.
Бұзықтың сөзі «шын» болды
Болса да нахақ-қарадан.

Тағдыры жазған қиындықты толғай отырып, сол кезеңдегі талайдың мойнынан алған құрықты меңзейді. Тек Зәкәрия емес барлық арыстың айтпағы осы. Ақынның өлеңдері халықтың арасына тез тарап, жұрт көңіліне нық орнықты. Атақ-даңқы алысқа кетті. Ескіше сауаты мол шайыр елдегі белгілі, беделді адамдарға, сыйлас туыс-жолдастарына өлең-хат жолдады. Хаттағы жыр жолдары ауыздан-ауызға көшіп жайыла берді. Бірақ өзімшіл өкімет оны тұмшалап ұстауға тырысты. Ақынның өзін «ұлтшыл, көнені көксеуші» деген желеумен айыптап, жер аударды. Қатыгез саясат қанша тұншықтырғанмен жалынды жырлар «қазақ» деп соққан жүректерден өшпеген еді. Қанға бөгіп тұрған толғаулардан қарашаның қасіреті

сезіліп, қалың қарындастың мұң-зары төгіліп тұрды. «Дала жыр-дастандары өзінің қарапайым, ұғымды шынайылығымен – нақтылы өмірден алшақтамайтындығымен құнды», - деп көрнекті ғалым, ағартушы Ш. Уәлиханов айтқандай [16, 37-б.] Зәкәрияның шығармалары қарапайым да шынайлығымен өміршең болды.

Артқан жүк ауыр болмаса
Бұйдасын нарлар созар ма?
Ақпары кеткен арнаның
Алқабы құйсам толар ма?
Құлпырып шыққан бәйшешек
Уақыты жетпей солар ма?

Ақын теңеумен өрнектейді. Астары түсінікті. Сұрқия заманның сұрын айтып отырғаны айқын. Зәкәрия нарларға артық жүк артылғанын меңзеп, барынан айрылып жатқан жұртты суы кепкен арнаға балайды. Қырық жастағы жігіт ағасы жастықтың күнін бәйшешекке теліп, «бәрі өз сәнімен болғанға не жетсін» дегенді ұқтырады. Ақынның бүгінге жеткен шығармалары жұтандығына қарамастан қазақ әдебиетінің құнды мұралары. Зәкәрия халық ауыз әдебиетінің соңғы тұяғы десек те қателеспейміз. Зәкәрия да өзі бастан кешкен қиын тағдырын өлеңмен өрнектейді. Ішіндегі запыранды қаз-қалпында төкті. Сөйтіп өз дәуірінің келбетін кейінгі ұрпаққа жырмен жайып салды.

Зәкәрия сері және оның заманы

Әнші, ақын, жыршы, атбегі, саяткер, ел мұраты үшін қызыл белсенділермен алысып өткен есіл ер – Зәкәрия Сағындықұлының ерекше болмысы, озбырлық пен қиянатқа төзбей арпалыспен өткен қысқа ғана өмірін елестетсек, саналы азаматтың нағыз ұлтын сүйген ұлан екендігін аңғарамыз. Ол, мұсылманша хат таныған, сауаты бар, көкірегі ояу жан, заманында жұртын отырықшылыққа үндеп, тастан үй салып, егін егуге шақырады. Елін бірлікке, өркениетке бастайды. Жаңашылдыққа тартады. Оның осынау ізгі насихаты ежелгі грек философтарының оқытудың негізгі мақсаты – ізгілік тарату деген қағидасы мен «ізгілік» - «кемел адам» дегеніне саяды [17, 44-б.].

Ғұлама Әл-Фараби: «Жүрек – басты мүше, мұны тәңнің ешқандай басқа мүшесі билемейді. Бұдан кейін ми келеді. Бұл да басты мүше, бірақ мұның үстемдігі бірінші емес», – дейді [18].

Зәкәрияның заманында қазақ рухани пәк, өр болатын. Және жүрекпен сөйлеп, жүрек әмірімен ғана әрекет ететін. Бұл да болса хакім Абайдың «толық адам» ұғымына сай келетін құбылыс емес пе? «Адам дүниеге өзімен бірге келген мәнін өзінің тіршілік ету кезеңінде жинаған тәжірибесі арқылы меңгерген сапаларымен, қасиеттерімен салыстырғанда ешқандай өзгерте алмайды. Мұндай мән әрбір адамның бірегейлігін, жеке тұлға екендігін білдіреді, оның жеке тағдырының сипаты мен ерекшеліктерін айқындайды» [19]. Зәкәрияның тұлғалы аталарынан көрген, түйгені мол еді және бойына біткен кісілік қасиеті жоғары еді. Соның бәрін заманының жай күйіне қарай ыңғайласа серілігі қайсы? Оның мақсат-мүддесі ағайын-туысын, төңірегіндегі өзін бағалайтын жұртты отырықшылыққа, өркениетке жетелеу болған. «Ізгіліктің табиғаты мен маңыздылығы адам тіршілігінің жалпы мақсатынан көрінеді...» [20, 330-б.], дегенге құлақ түрсек, ақынның мақсаты айқын емес пе? Ол жастайынан мұсылманша сауат ашқан исламнан ілімі мол кісі болатын. Ал, ислам мәдениетінде құдайшылдық қатыгездікке, аярлыққа уағыздамайды ғой. Сол дәуірде жалпы қазақ даласында мұсылманшылыққа деген көзқарас өте жоғары-тұғын. Тарихатшылық жолындағы сопылық сарынға ден қойған күллі қазақ қатты діндар болмаса да ішінара шарифаттан аттамайтын мүміндері де баршылық еді. Осындай ақ жолдағы адамның бірі осы Зәкәрия деп түйсінген жөн.

Тазартып оқып бес намаз,

Тәубе-тауыс қылайын, – дейді ол өзінің түрмеден ұшырған толғауында. Қамауға алынуының өзін ол, Алланың жазғаны деп ұғады да тәубе қылады. Бұл, шарифаттағы

жаратушыға кәміл сенушілік. Не келсе де құдайдан деген наным. Ол, заманда қазақтар шарифаттан аттамаған. Ішкі мәдениеті сондай мықты қалыптасқан. Яғни бесіктен берілген ұлттық тәлім, тәрбие. «Мәдениетті адамдар интуитивті түрде қалай іс-әрекет ету керектігін біліп тұрады» [21, 152-б.], – дейді философтар. Осы нақты құбылыс сияқты. Ішкі ой-өрісі, заманынан мәдениеті жоғары Зәкәрия сияқты аптал азаматтар да ішкі интуитивті тылсым дүниеге сүйеніп әрекет еткен деуге әбден хақымыз бар.

Зәкәрияның жігер мен намысқа толы жырлары азаттықтың ұранындай қазақ даласына кең таралып, серінің бастан кешкен істері ел аузында аңызға айналуы ғажайып құбылыс. Міне осындай, шын мәнінде халық қаһарманы дәрежесіне көтерілген қайраткерлердің тарихымыздан орынын ала алмай жүргені өкінішті-ақ. Есімдері ескерілмей жатса да халықтың жүрек түкпірінен орын алған арыстардың аттары мен еңбегі жарқырай түсері хақ.

Өнерге, саяткерлікке, аламанға, жақсылыққа жаны құштар, бір сөзбен сері Зәкәрия жасынан қияға көз салып, зиялы ортадан естіген, көргенін көңіліне түйіп, есейеді. Әкеден бір жарым жаста қалса да Тұрғияздай айбынды атаның тәрбиесін көріп әрі ынтымақты бірлігін сақтап, сабын бұзбаған салиқалы қауымы ортасында, жеті атасынан бақ дарып, қыдыр қонған дәулетті әулет перзенті таршылық, жасқау көрмей өседі. Әулетінің мол дәулеті мен жұртқа сыйлы құрметі арқасында зиялы қауымның ойлы ортасынан салиқалы сөз тындап, ескіше сауат ашқан әжептәуір ілім иесі.

Көзі ашық, санасында сәулесі бар азамат өз жұртының қамын жемей отыра алмады. Аласапыран мезгілдің тұманды даласынан аймағын аман алып шығуды көздеп белсенген ақынды, «қылышынан қан тамған» қызыл империяның қызметкерлері алшандатпады. Қазақтың атқамінерлерінің аяғына тұсау салып, тұқыртып ұстау бағытында қимылдаған жаңа өкімет Зәкәрияға да ауыз салды. «Байдың тұқымы», «ескілікті көздейді, жаңа билікке қарсы» деген сықылды көптеген күнә таңып, қаралады. Ақыры алып тынды. Тек Зәкәрия емес, оның айналасы, отбасы, тума-туысы тегіс құрыққа ілінді.

Қойдай момын халықтың жол бастар серкелері мен қол бастар көсемдерін құртып, бүкіл бір елді рухын сындырып мәңгірттендірудің айла-шарғысын қолданған 20-шы ғасырдың сол бір қаралы кезеңінің қанқұйлы әрекетінің ызғары әлі де жан сыздатады. Бұл бүгін де, ертең де жазылар жара емес. Небір сүйегі асыл боздақтар боз інгендей боздап бұйдасынан тізіліп, жанарына жас тола зарланып тірі аруаққа айналды. Халқы, жұрты, ағайын-туыстары қапастағы ардақтыларын арашаламақ түгілі солармен туыс болғанына лағынет айтардай қажып, мүжіліп, тоз-тозы шықты. Сол сорға батқан «атқамінерлердің» біразының есімі бүгін көмескі тарта бастаған. Қазіргі жарық таң үшін өмірін қиған жандарды ұмыт қалдырғанымыз әбестік. Есесіне, есімдерін, мұраларын дәріптеп төбемізге көтерсек еңсеміз көтеріліп, абыройымыз асқақтары анық.

Зәкәрия 1929 жылы Тобанияз тобымен тұтқынға алынып, Ойыл түрмесіне қамалады. ҰҚК құпия архивінен алынған деректер бойынша, бұларды ақтауға әуелі Бақытжан Қаратаев араласады. Бірақ ОГПУ-дің заңды белінен басқан тергеушілері оған ырық бермейді. Сөйтіп, тауы шағылған қайран Бәкең, заңгерлігіне В.И. Лениннің өзі ден қойған адвокат Бақытжан Қаратаев, ұр да жық ОГПУ тергеушісі А.И. Фетисовтың алдында шарасыз күйге түседі. Зәкәрия түрмеде жатып «Есіл халқым қор болдың-ау» деп, бірнеше толғау, өлең шығарады. *(Тобанияз Әлниязұлы уездік революциялық комитетінің төрағасы, Алашорда үкіметінің батыс бөлімшесінің жетекшілері – Халел және Жаһанша Досмұхамедовтермен тығыз байланыста болған, Жангелдин экспедициясына қолдау көрсеткен, қоғам қайраткері. 1929 ж. желтоқсанда тұтқынға алынып, ату жазасына кесілді. 1990 ж. 26 сәуірде Қазақ КСР-і Жоғарғы сотының шешімімен ақталды)* [22].

Ойыл түрмесінде жатқан кезде О. Көбеев пен Тобанияз Зәкәрияға Ақтан жыраудың: «Қаражан» әні мен жеті қайқының бірі Қаржау Тұрсынның: «Көл Қайнар» әнін айтқызып, шер тарқатады екен. *(Полковник Осман Көбеев 1899 жылы Мәскеудегі Александров әскери училищесін далалық артиллерия мамандығы бойынша үздік бітіріп шыққан, атақты Порт*

Артур шайқасында ерлігімен көзге түсіп, офицерлік Георгиев кресімен марапатталған қазақтың ұлы. Форт Шевченкода үкімет билігі біресе ақтардың, біресе қызылдардың қолына өткен аласапыран күндерде билік құлағын ұстаған, ақ генерал Толстовтың армиясы келгенде белгілі қоғам қайраткерлері Жалау Мыңбаев пен Нұрсұлтан Оңғалбаевты түрмеден босатуға, Мұстафа Шоқайдың осы Форт Шевченко арқылы шет елге шығып кетуіне көмек көрсеткен. Ол 1920 жылғы I қыркүйекте Бакуде өткен Шығыс халықтарының бірінші съезіне қатысып, оның төралқа мүшесіне сайланған. Тап осы съезге РСФСР Ұлт істері жөніндегі Халық Комиссарының екінші орынбасары Тұрар Рысқұлов та қатысқан.

Өнер адамдарының көбін шырмаған қуғын-сүргін Зәкәрияның да басынан айналып өтпейді. Зәкәрияның бұл тағдыры арқадағы серілік мектептің өкілдері Иманжүсіп Құтпанұлы мен Мәди Бәпиұлының тағдырына ұқсайды.

Иманжүсіп Құтпанұлы да 1930 жылы 20 желтоқсанда ОГПУ тарапынан қамауға алынып, 1931 жылы Тараз қаласында Совет өкіметіне қарсылық жасаған деген айып тағылып атылған боздақтардың бірі еді.

Ал, Мәди Бәпиұлы ше? Қарапайым халықтың құқығын қорғап, әлеуметтік әділетсіздік және теңсіздікті сынағаны үшін биліктің қудалауына ұшыраған ақын, әнші-композитор, жалған жаламен тұтылып, Атбасар, Қарқаралы, Семей, Омбы түрмелерінде отырған. Қамаудағы әділетсіздіктерге күйініп, ішкі запыранын, халқының мұңын жырлап шығарған әндерінен көптің арманын сезуге болады-ақ,

Иманжүсіптің, Мәдидің арман-тілегі Зәкәрияның мақсат-мүддесімен үндес еді. Заманының өкпек желіне қарсы тұра алмай, отарлаушылардан, олардың қолшақпарларынан зардап шеккен жұрт Иманжүсіп, Мәди, Зәкәрия сынды батырларынан пана тапты. Соларға жүгінді.

Иманжүсіптің:

Есіл бойын ауылым жаздай қонған,

Иманжүсіп бұл күнде қандай болған?

Қазы, қарта жемеуші ем мен үйімде

Қара наны түрменің балдай болған, – деген шумақтары,

Мәдидің:

Сұрасаң руымды – Қаракесек, Досымнан дұшпаным көп қылған өсек. Үстінде шәйі мамықтың толықсушы ем, Жатқаным қу қара жер болып төсек, – деген ән тармақтары Зәкәрияның төмендегі жыр жолдарындағы зарлы әуезді жалғап жатқандай әсер аласыз. Неге? Себебі, рухтары үндес еді ғой. Зәкәрия бүй дейді:

Ер басына не келмейд –

Тәуекел етіп тұрайын,

Екі жылдай күн өтті –

Мұңымды кімге шағайын?

Құр қайғыдан пайда жоқ,

Әңгіме-дүкен құрайын,

Айдаса да қай жаққа

Нәсібем тартса барайын...

Ақын өзін де, өзгені де жырымен жұбатып, басына түскен тауқыметті «Бұл да Алланың бұйрығы болар» деп түйіп, қара нардай көтеріп бағады. Бұлардың ісі сол заманның саясатына қарсы әрекет деп танылғанымен халқын қорғаштаған дұрыс қимыл болатын. Бағыттары оң еді. «Дұрыс әрекет – жаман мен жақсының арасындағы алтын аралық» [17, 42-б.]. Осы алтын аралықты бұзып тұрған отарлаушы елдің солақай саясаты емес пе. Мұны Зәкәрия:

Қараңғы үй тастан соққан керегесін,

Темірмен қойған торлап терзесін,

Толтырдық тергеушінің кенегесін.
Жатырмыз тұтқын үйде қаулыменен
Шабарман винтовкасын кезегесін
Ерлерім күйзеледі ақтығына
Ешкімнен пара-пайда жемегесін,
Жазықсыз жалған іске шаталаған
Адамның қоздырады делебесін, – деп, толғауында көрсетеді.

Жазықсыз шаталғанына күйініп, сөзін тыңдар қазақтың бір жақсысын таба алмай зарлайды. Еркін көшіп-қонып жүрген шағын, бұрынғы өткен ақ-қараны айыра білген әділ де ақиқатшыл бабаларын жоқтайды. Ішіне сыймаған ауыр дертті өлеңдетіп шығарып, өзегін құртша жеген шерін саябырлатып баққан ғой. Ал осы кезде ақынның бұл толғаулары өзіне, қасындағы серіктеріне қатынаған ауыл адамдары арқылы кең дала төсіне шағаладай самғап, таралып жатқан-тұғын.

...Өтірік жала жаптырды,
Атасыз иттің баласы.
Жазықсыз іске шатаған,
«Жауыз» деп бізді атаған.
Анығын ашпай қылмыстың,
Тұтқынға бізді матаған.
Бұзықтың сөзі «шын» болды,
Болса да нехақ-қарадан.
Жүректі езген ауыр дерт,
Толтырды ішті жарадан.
Қайғырды сыртта ата-ана,
Күдерін үзіп баладан.
Жолыға алмай кетеді,
Көбіне жылап даладан.
Бержағы алты ай, жыл жарым,
Аржағы бес жыл шамадан.
Бұдан артық не болсын
Болмаса жәрдем Панадан?

Күнәсіз күйіп бара жатқан Зәкәрия қабырғалы халқын қимай, сағыныш толы жүректен туған жыр жолдарымен қоштасқандай болады. Түрмеде бірге жатқан көз таныс жолдастарынан босағаны шамалы. Қапастағы мұңы бір өңшең есіл ерлер Зәкәрияның жырынан жабыққан көңілдеріне жұбаныш іздесе керек. Қайран ақын қайғыға шөгіп, шерменде күй кешпей алдағы күніне үмітпен қарайды.

Қорытынды

Мақаланы түйіндей келе айтарымыз, қазақ халқының мәдени мұрасы ғылыми айналымында әртүрлі себептермен бұрын-соңды зерттеу көрмеген дүние ретінде өзіндік орыны бар еңбек деп тұжыра аламыз. Зерттеу нысаны қазақ даласындағы серілік дәстүр төңірегі және XX ғасыр басында ғұмыр кешкен ақын, жыршы, қоғам қайраткері, сері Зәкәрия Сағындықұлы.

3. Сағындықұлы Қазақияның Ресей империясына біржолата енген дәуірінде өмір сүрді. Зәкәрия жаңаша құрылып жатқан қызыл өкіметке қалтқысыз қызмет еткен еді. Бірақ, келе-келе қызыл өкіметтің қисынсыз қылықтарын, озбырлығын көріп, одан жеріп, халықтың мұң-мұқтажын жоқтап кетеді. Осылайша жаңа өкіметке қарсы адам болып шыға келді.

Ақынның аталары қазақ даласындағы ағартушылық қызметтің өркендеуіне біраз еңбек сіңірген адамдар ретінде белгілі еді (1914 жылы Абдолла хазіретке мешіт салып, қыр балаларын мұсылманша оқытуға мол көмек еткен). Оның тұсында осы аймақта белгілі ақын,

шайыр, қоғам қайраткерлері – Қашаған Күржіманұлы, Ақтан Керейұлы, Жеті қайқы тобы, Тобанияз Әлниязұлы, Халел мен Жанша Досмұхамедовтер, Б. Қаратаев, т.б. азаматтар ғұмыр кешті. Зәкәрия осылармен пікірлес, үзеңгілес жүрді.

Сол кезде, сол далада атақты әнші, жыршы, сері, атбегі Зәкәрияның әндерін айтпайтын, жадында сақтамаған қазақ болмаған. Оның жырын айтып жүргені үшін талай адам сотталып, итжеккен айдалған. Ол әндерінің ар жағында туатын сұрақтарға – қалай, қай кезде айтылған, кімге арналған, қай күйде шығарған, осындай әндерді жазған адам қандай болған, - жауап іздемеу бұл біздің елдігіміздің, мәдениетіміздің, дәстүріміздің дұрыстап қалыптаспағанның бір көрінісі деп ойлаймын.

Зәкәрия сияқты адамның қазақ мәдениеті, өнері тарихындағы мәртебесін жарқыратып көрсету – біздің парызымыз.

Әрине, өзі кетсе де ақынның есімі халқының жадында сақталып қалды. Оның толғауларының ізі өшкен жоқ. Дәуренінде Зәкәрияны Б. Қаратаев, Т. Әлниязұлы, О. Көбеевтер құрметтесе, кейіннен ғалым Қ. Сыдиықов, Ж. Құлиев, т.б. жаңғыртты, халқына қайтарды. Ұрпақтары туған жеріне ескерткіш белгі орнатты.

Халқының аялы перзенті, ақын, сері Зәкәрия Сағындықұлы 1933 жылы Шарджау жерінде бой тасалап жүріп, сырқаттан көз жұмады.

Әрине, Зәкәрия өмірі, Зәкәрия мұрасы, Зәкәрия дүниетанымы мен көкжиегі тереңірек зерттеуді қажет етеді. Ол бұған әбден лайық!

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы. 2017 жылғы 12 сәуір // www.akorda.kz
2. Холл С. Мәдени бірегейлік пен диаспора / Д. Ривкин, М. Райан редакциясымен. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2019. – 568 б.
3. Агамбен Д. Қастерлі адам / Д. Ривкин, М. Райан редакциясымен. Әдебиет теориясы. Антология: III т. – Астана, 2019. – 440 б.
4. Турсунов Е., Нурмуханбетов А. Сал-сері. Степные маги Любви и Войны. – Алматы, 2013.
5. Құмарұлы Я. Бабадағы өрлік – ерлік пен серілік // Қазақ өркениеті. 2012. – №1.
6. Марғұлан Ә. Қазақтың сал-серілік дәстүрі. – Алматы: Алатау, 2007. – 432 б.
7. Спан Ә. Қабекеннің қазынасы. – Алматы: Үшқиян, 2003. – 200 б.
8. Қашқари Махмут. Түрік сөздігі. 1-том. – Алматы: Арда+7, 2017. – 592 б.
9. Сыдиықов Қ. Таңдамалы. – Алматы: Арыс, 2007. – 3-том. – 519 б.
10. Тер-Минасова С. Тіл және мәдениетаралық коммуникация. – Астана, 2018. – 317 б.
11. Жүсіп Баласағұн. Құтты білік. – Алматы: Таймас, 2007. – 536 б.
12. Назарбаев Н. «Ұлы даланың жеті қыры». 21 қараша 2018 // <http://www.akorda.kz/>.
13. Геродот. Историки античности: 1-том. Древняя Греция. – М.: Правда, 1989. – 624 с.
14. Кекілбаев Ә. Маңғыстау: энциклопедия. – Алматы: Атамұра, 1997. – 384 б.
15. Бақтыгерейұлы С. Түлеген Ойыл өңірі. – 2001. – 260 б.
16. Уәлиханов Ш. Алтышаһарға сапар. – Алматы: Атамұра, 2006. – 304 б.
17. Джонсон Д. Философияның қысқаша тарихы. Сократтан Дерридаға дейін. – Астана, 2018. – 216 б.
18. Әл-Фараби. Әлеуметтік-этикалық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1975. – 419 б.
19. Тұрсынбаева А.Ә., Малдыбек А.Ж. Дәстүрлі дүниетанымдағы мәдени-тарихи сабақтастықтың рөлі // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2019. – №4(114). – Б. 63–73.
20. Кенни Э. Батыс философиясының жаңа тарихы, 2-том, Орта ғасырлар философиясы. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2018. – 400 б.
21. Барнард А. Антропология тарихы мен теориясы. – Астана, 2018. – 240 б.

22. Қазақстан ұлттық энциклопедиясы. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2001. – Т.8. – 406 б.

REFERENCES

1. Nazarbaev N.Á. «Bolashaqqa baǵdar: rýhanı jańǵyrý» atty maqalasy. 2017 jylǵy 12 sáýir // www.akorda.kz
2. Holl C. Mádenı báregeılik pen diaspora / D. Rıvkin, M. Raian redaktsıasymen. –Almaty: «Ultyq aýdarma bırosy» qoǵamdyq qory, 2019. – 568 b.
3. Agamben D. Qasterli adam / D. Rıvkin, M. Raian redaktsıasymen. Ádebiat teoriyası. Antologıa: III t., – Astana, 2019. – 440 b.
4. Týrsýnov E., Nýrmýhanbetov A. «Sal-seri. Stepnye maǵı Lıýbvı ı Voıny. – Almaty, 2013.
5. Qumaruly Ia. Babadaǵy órlik – erlik pen serilik // Qazaq órkeneti. 2012. – №1.
6. Marǵulan Á. Qazaqtyn sal-serilik dástúri. – Almaty: Alataý, 2007. – 432 b.
7. Span Á. Qabekeńniń qazynasy. – Almaty: Úshqıan, 2003. – 200 b.
8. Qashqarı Mahmýt. Túrik sózdigi. 1-tom. – Almaty: Arda+7, 2017. – 592 b.
9. Sydıyqov Q. Tańdamaly. – Almaty: Arys, 2007. – 3-tom. – 519 b.
10. Ter-Mınasova S. Til jáne mádenietaralyq kommúnıkatsıa. – Astana, 2018. – 317 b.
11. Júsip Balasaǵun. Qutty bilik. – Almaty: Taimas, 2007. – 536 b.
12. Nazarbaev N. «Uly dalanyń jeti qyry». 21 qarasha 2018 // <http://www.akorda.kz/>
13. Gerodot. Istorikı antıchnostı: 1-tom. Drevniia Gretsıa. – M.: Pravda, 1989. – S. 624.
14. Kekilbaev Á. Mańǵystaý: entsiklopedıa. – Almaty: Atamura, 1997. – 384 b.
15. Baqtygereıuly S. Túlegen Oıyl óńiri. – 2001. – 260 b.
16. Ýalıhanov Sh. Altıshaharǵa sapar. – Almaty: Atamura, 2006. – 304 b.
17. Djonson D. Filosofıanyń qysqasha tarıhy. Sokrattan Derridaǵa deın. – Astana, 2018. – 216 b.
18. Ál-Farabı. Áleýmettik-etikalıyq traktattar. – Almaty: Ǵylym, 1975. – 419 b.
19. Tursynbaeva A.Ó., Maldybek A.J. Dástúrli dúnietanymdaǵy mádeni-tarıhi sabaqtastyqtyn róli // Iasaýı ınıversitetiniń habarshysy. – 2019. – №4(114). – B. 63–73.
20. Kennı E. Batys filosofıasynyn jańa tarıhy, 2-tom, Orta ǵasyrlar filosofıasy. –Almaty: «Ultyq aýdarma bırosy» qoǵamdyq qory, 2018. – 400 b.
21. Barnard A. Antropologıa tarıhy men teoriyası. – Astana, 2018. – 240 b.
22. Qazaqstan ulıtyq entsiklopedıiasy. – Almaty: Qazaq entsiklopedıiasy, 2001. – T.8. – 406 b.

**ЯСАУИ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ
YESEVI ÜNİVERSİTESİ HABARŞISI**

Редакцияның мекен-жайы
*161200, Қазақстан Республикасы, Түркістан облысы, Түркістан қаласы,
ХҚТУ қалашығы, Б.Саттархан даңғылы, №29В, Бас ғимарат, 404-бөлме*
☎(8-725-33) 6-38-26
E-mail: khabarshi.iktu@ayu.edu.kz

Ғылыми редакторлар: ф.ғ.к., профессор Сердәлі Бекжігіт,
ф.ғ.к., доцент Мансұров Нұрлан,
ф.ғ.к. Семіз Кенан
Аға редактор: Әбілдаева Гүлжан
Редактор: Садыкова Айгүл

Жарияланған мақала авторының пікірі редакция көзқарасын білдірмейді.
Мақала мазмұнына автор жауап береді.
Қолжазбалар өңделеді және авторларға қайтарылмайды.
«Ясауи университетінің хабаршысына» жарияланған материалдарды
сілтемесіз көшіріп басуға болмайды.

*Журнал Қожса Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университетінің
«Тұран» баспаханасында көбейтілді.*
Басуға 30.09.2020 ж. қол қойылды. Пішімі 60X84/8. Қағазы офсеттік.
Шартты баспа табағы 22.5. Таралымы 200 дана. Тапсырыс 723. ©

Баспахана мекен-жайы:
*161200, Қазақстан Республикасы, Түркістан облысы, Түркістан қаласы,
ХҚТУ қалашығы, Б.Саттархан даңғылы, №29В, 2-ші ғимарат*
☎(8-725-33) 6-37-21 (1080), (1083)
E-mail: turanbaspasi@ayu.edu.kz